

Warsztaty studenckie – czerwiec 2016 – powrotem pamięci do bohaterów Ziemi Chełmskiej

Jan Wrana

*Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Wydział Budownictwa i Architektury,
Politechnika Lubelska, e-mail: j.wrana@pollub.pl*

Streszczenie: Na zaproszenie Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki, do uczestnictwa w przygotowaniach obchodów zbliżającej się 400-setnej rocznicy bohaterskiej śmierci Stanisława Żółkiewskiego, hetmana wielkiego i kanclerza wielkiego koronnego w bitwie pod Cecorą w 1620 roku, zorganizowane zostały Warsztaty Akademickie z cyklu „Synergia w Architekturze” w dniach 16-19.06. Inicjatorem zaproszenia był prof. dr hab. inż. Andrzej Wac-Włodarczyk, prorektor ds. studenckich Politechniki Lubelskiej. Warsztaty zorganizowane przez Samodzielną Pracownię Architektoniczną¹ przy współpracy Fundacji Rozwoju Politechniki Lubelskiej z grupą studentów pod opieką tu torów z Wydziału Budownictwa i Architektury były powrotem pamięci do bohaterów „Ziemi Chełmskiej”: Stanisława Żółkiewskiego, Jana Zamojskiego, Jana III Sobieskiego.

Słowa kluczowe: Żółkiewka, Żółkiewscy, Stanisław Żółkiewski, Żółkiew, Zamoyscy, Jan Zamojski, Zamość, Sobiescy, Jan III Sobieski „urodzony na bohatera”.

*„Ktokolwiek jesteś, naucz się, jak słodko
i pięknie umierać za Ojczyznę.”²*

1. Wstęp

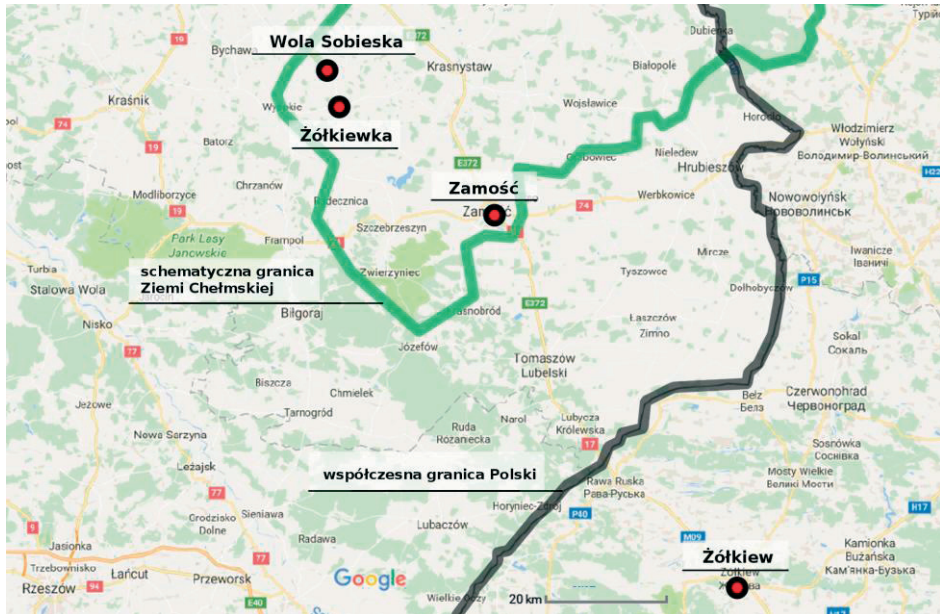
Warsztaty Studenckie z cyklu „Synergia w Architekturze”, organizowane od roku 2015, podejmują aktualne problemy współczesnych miast: utratę spójności struktury przestrzennej, konieczność rewitalizacji przestrzeni oraz jej „integracji” scalania poprzez wprowadzenie nowych form i obiektów.

Poprzednie edycje warsztatów podjęły temat rewitalizacji rejonu Rotundy w Zamościu oraz centrum miasta Zaklikowa. Trzecie warsztaty, które odbyły się w dniach 16-19 czerwca 2016 roku, skupiły się na ulicy Krótkiej w Żółkiewce – biegnącej od dworca autobusowego do Ośrodka Kultury Samorządowej – siedziby „Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki” Studenci analizowali zarówno historię ośrodka, jak i jego stan obecny, ze szczególnym naciskiem na w/w. ulicę. Podjęty podczas spotkań z mieszkańcami dialog dla wysondowania aspiracji i oczekiwań dla przywracania spójności struktur miejscowości a także podniesienia jakości publicznej przestrzeni był drogą przywracania świadomości i tożsamości lokalnej oraz ożywienia obywatelskiej otwartości. W opracowywanych koncepcjach skupiono się na uporządkowaniu – rewitalizacji zabudowy ulicy oraz

¹ Samodzielna Pracownia Architektoniczna – jednostka dydaktyczno-naukowa w strukturze Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej od 2008 r., założona przez dr inż. arch. Jana Wranę.

² Napis na monumencie Stanisława Żółkiewskiego pod Cecorą, wykuty na życzenie Jana Żółkiewskiego – syna Stanisława, który został wykupiony od Turków wraz ze szczątkami swojego ojca za 3 mln zł przez swoją matkę Reginę z Herbutów oraz w wyniku przeprowadzonej pośród Polaków zbiórki.

nadaniu jej znaczenia reprezentacyjnej „ścieżki historycznej bohaterów tych ziem”. Zdecydowano się na upamiętnienie bohaterów Ziemi Chełmskiej, a także chwały polskiego oręża tych czasów.

Rys. 1. Położenie opisywanych miejscowości: Żółkiewka, Zamość, Wola Sobieska (jasnozielonym kolorem oznaczono tereny współczesnej Ziemi Chełmskiej), miejscowość Żółkiew znajduje się po za obecną granicą Polski (kolor ciemnozielony). (z archiwum J. Wrany)

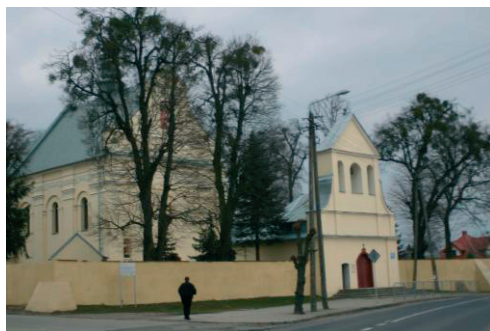
2. Żółkiewka. Historia

Żółkiew, zwana również Starą Żółkwią – dzisiejsza Żółkiewka – pierwszy raz odnotowana została 11 listopada 1359 roku w dokumencie rozgraniczającym ziemię chełmską i lubelską³. Sama wieś Żółkiew rozwijała się stopniowo. Kościół parafialny p.w. św. Łukasza był wzmiankowany już w 1417 roku⁴, prawdopodobnie był niewielką budowlą drewnianą. W 1480 roku działała w Żółkwi karczma. Przed 1581 istniał w Żółkwi zbor protestancki⁵. W 1609 roku podjęto decyzję o refundowaniu i ponownym uposażeniu katolickiej parafii. Do 1738 roku Żółkiew znajdowała się w posiadaniu rodziny Żółkiewskich i stopniowo się rozwijała. W 1702 Aleksander Żółkiewski pierwszy użył nazwy zdrobniałej „Żółkiewka”, która obowiązuje do dzisiaj.

³ W. Czarnecki, *Żółkiewscy herbu Lubicz w ziemi chełmskiej do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia Żółkwi, współczesnej Żółkiewki w powiecie krasnostawskim. Część I – Żółkiewscy w ziemi chełmskiej*, praca zbiorowa, Żółkiewka 2013, s. 35.

⁴ W. Bondyra, *Akt odnowienia parafii Żółkiewskiej z 4 sierpnia 1609 r.*, [w:] *Historia Żółkwi, współczesnej Żółkiewki w powiecie krasnostawskim. Część I Żółkiewscy w ziemi chełmskiej*, praca zbiorowa, Żółkiewka 2013.

⁵ J. Ternes, *Żółkiewscy z ziemi chełmskiej w drugiej połowie XVI wieku*, [w:] *Historia Żółkwi, współczesnej Żółkiewki (...)*, praca zbiorowa, Żółkiewka 2013, s. 67.(...) *Pierwsza nie budząca wątpliwości wzmianka o zborze w Żółkwi pochodzi z września roku 1581(...)* Myślę, że datę powstania zboru można cofnąć co najmniej o kilka lat.)

Rys. 2. Ośrodek Kultury Samorządowej, siedziba "Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki", fot. J. Wrana 2017

Rys. 3. Kościół Parafialny rzymskokatolicki, fot. J. Wrana

Dopiero w roku 1769 Tomasz Stamirowski, sprawujący urząd sędziego ziemi chełmskiej, wydał przywilej o wprowadzaniu zasady prawa magdeburskiego w miasteczku Żółkiewka⁶. Po pewnym czasie, dla odróżnienia naszą Żółkiew nazywano jako starą, a Żółkiew koło Lwowa – nową. Pod koniec XVII w. naszą Żółkiew, jako mniejszą, rozdrobnioną w wyniku podziałów spadkowych i sprzedaży, zaczęto nazywać zdrobniale „Żółkiewka”. W 1869 roku, na rozkaz cara Aleksandra II, Żółkiewka utraciła prawa miejskie i została zakwalifikowana do grupy osad. Obecnie pomimo rozpadu Rosji, ówczesny ukaz nie został uchylony w stosunku do ponad 300 miast w Polsce i nadal obowiązuje⁷.

Rys. 4. Główna ulica im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego (skrzyżowanie z ulicą Krótką)

Rys. 5. Plac obecnego przystanku autobusowego, fot. J. Wrana 2017

⁶ *Historia Żółkwi, współczesnej Żółkiewki w powiecie Krasnostawskim*, praca zbiorowa, redaktor B. Kielbasa, Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka 2013, s.137, (...) *Uzupełnieniem nowej organizacji miejskiej był nowy przywilej na jarmarki w miasteczku, w wyniku starań dziedzica wydany przez króla Stanisława Augusta w dniu 24.VII.1777 r. (...) Prestiżowo ważnym wydarzeniem dla miasteczka i jego dziedzica był krótki pobyt króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w dniach 5-6.VI.1787 r. podczas jego podróży z bezowocnych rozmów politycznych z carycą Katarzyną II w Kaniowie na Ukrainie, co zostało uwiecznione zapisem na ścianie w zakrystii kościoła, a którego przebieg znany z relacji towarzyszącego królowi biskupa smoleńskiego Adama Naruszewicza (A. Naruszewicz, *Dyaryusz podróży najjaśniejszego Stanisława Augusta króla polskiego na Ukrainę i bytność w Krakowie aż do powrotu do Warszawy dnia 22 lipca roku 1787*, Warszawa 1788, s. 186-187.*

⁷ *Hetman Stanisław Żółkiewski. Zapomniany bohater*, redaktor wydania Ł. Majkut, Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka 2015, s. 3.

Rys. 6, 7. Rynek – przestrzeń publiczna Żółkiewki, fot. J. Wrana 2017

Po odzyskaniu niepodległości po I-szej wojnie światowej, Żółkiewka zmieniła się⁸ powstał Oddział Zakaźny Szpitala Powiatowego w Krasnostawie, zbudowano drogę utwardzoną z Krasnegostawu do Żółkiewki, rozpoczęto budowę nowoczesnego budynku szkolnego. Tragedią dla Żółkiewki był pożar drewnianej zabudowy centrum w maju 1938 roku. W 1972 na terenie ówczesnego powiatu krasnostawskiego powołana została gmina Żółkiewka w skład której weszło 28 sołectw. Na naczelnika nowo powstałej gminy wybrany został Ryszard Wójcik, ale już 1974 w wyniku nowych wyborów naczelnikiem został Bohdan Kielbasa, doskonały gospodarz który ożywił życie kulturalne mieszkańców. Mocą jego zarządzenia od dnia 11 października 1977 roku działa aktywnie Gminny Ośrodek Kultury. (do tej pory od 1966 podległy był Wydziałowi Kultury Powiatowej Rady w Krasnostawie) *Przy GOK-u funkcjonował amatorski zespół teatralno-kabaretowy "Qvi pro qvo" który społecznie prowadziła Zofia Włodarczykowa*⁹. Niewykorzystany okres zmian systemowych pod koniec XX wieku korygowany jest współcześnie. Zauważa się ponowne uruchamianie zlikwidowanych zakładów prywatnych, powstają także nowe specjalistyczne usługi.

3. Ród Żółkiewskich

Gniazdem rodowym Żółkiewskich była wieś Żółkiew (od 1702 roku Żółkiewka) koło Krasnegostawu położona nad rzeką o podobnej nazwie – Żółkiewką. Od nazwy tej wsi ród wziął swe nazwisko. Tereny te są wzmiankowane w traktacie granicznym z roku 1359 pomiędzy ziemią lubelską a księstwem chełmskim (należącym wtedy do Litwy). W dokumencie tym nie zostają jeszcze wymienieni Żółkiewscy (czy raczej osoby, które z pewnym prawdopodobieństwem można by z nimi powiązać, ponieważ nie używano jeszcze wówczas nazwisk – a jedynie przydomki od miejscowości pochodzenia) chociaż wymieniona jest już wieś Żółkiew.

Pierwszym wymienionym z imienia właścicielem wsi Żółkiewka był Jakub – imię to pada w dokumencie z 1417 roku¹⁰ oraz w kilku innych źródłach – w okresie 1417-1448. Zarówno Jakub, jak i jego synowie Jan i Mikołaj, nie używali nazwiska była to powszechna praktyka w średniowieczu. Dopiero w 1515 roku, dziadek późniejszego hetmana – Stani-

⁸ Tamże, s. 4.

⁹ *Historia Żółkwi współczesnej Żółkiewki w powiecie Krasnostawskim*, Praca zbiorowa pod redakcją Bohdana Kielbasy. Żółkiewka 2013, s. 565 Informacje pochodzą ze wspomnień Marii Piędzi – pierwszego dyrektora GOK w Żółkiewce (1966 – 1972).

¹⁰ *Historia Żółkwi, współczesnej Żółkiewki w powiecie Krasnostawskim*, praca zbiorowa, redaktor wydania B. Kielbasa, Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka 2013, s. 67.

ślawa Mikołaj i jego brat Stanisław, w ziemskich dokumentach własnościowych po raz pierwszy użyli nazwiska rodowego „Żółkiewscy”. Już wówczas był to dość zamożny ród, posiadający oprócz Żółki także Wierzbicę, Wierzchowiny, Rożki, Makowiska, Poperczyn i pozostałe Wole Żółkiewskie¹¹. Śledzenie dziejów rodu późniejszego hetmana jest nieco utrudnione ze względu na powtarzalność imion. Żółkiewscy szczególnie upodobali sobie imiona Stanisław i Mikołaj, i tak zarówno hetman, jak i jego ojciec, dziadek i pradziadek nosili to samo imię: Stanisław. Mikołajami z kolei byli brat hetmana oraz stryj (brat jego ojca), a także brat pradziadka. Przywiązanie do tych imion (i zapewne również patronów – świętych biskupów) wskazywać może na ważną rolę tradycji w rodzinie i chęć podkreślenia więzi rodzinnych.

Dziadek hetmana, Stanisław, nabył wieś Turynkę należącą do dóbr starostwa lwowskiego. Stała się ona punktem wyjścia dla tworzenia późniejszej potęgi majątkowej tej linii rodu Żółkiewskich. Z pewnością proces ten, w tym karierę późniejszego hetmana, a wcześniej jego ojca, ułatwiły kontakty i przyjaźń z kanclerzem Janem Zamoyskim. Hetman Stanisław Żółkiewski założył na gruntach Winnik (k. Lwowa) nowe, renesansowe miasto, zaprojektowane przez Pawła Szczęśliwego. Przez sentyment dla gniazda rodowego nazwał je Żółkwią. Z biegiem czasu więzy między dwiema gałęziami rodu – „hetmańską”, „chełmską” uległy osłabieniu. Ojciec hetmana miał jeszcze kontakty ze swoimi braćmi i bratanekami, lecz jego syn z krewnymi z obecnej Żółkiewki właściwie nie utrzymywał stosunków, nie wspierał ich również finansowo¹². Żółkiewscy, którzy pozostali w swoim gnieździe rodowym, nie pełnili tak znamienitych funkcji jak hetman, jednak byli dość aktywni w życiu publicznym. Związani byli przede wszystkim z funkcją chorążego chełmskiego. Byli również posłami (Jan, Tomasz), rotmistrzami (Tomasz, Jan – syn Jana), pisarzami ziemskimi chełmskimi (Paweł – syn Jana). Ród ten jednak stosunkowo wcześniej wymarł, a dodatkowo nie zapisał się w historii wybitnymi działaniami, w związku z tym jest o nim nieporównywalnie mniej informacji niż o sławnym hetmanie i jego potomstwie. W latach 30 XVII wie- ku pojawia się wołyńska linia Żółkiewskich, związana z Andrzejem, synem Idziego (inaczej Egidiusza, syna Tomasza, stryjecznego dziada hetmana).

4. Stanisław Żółkiewski

Żółkiewski był syntezą i krystalizacją wszystkiego, co było wzniosłe, świetne, dobre w naturze polskiej. Wojownik, dziejopis, orator, uczony, gospodarz na wszystkich polach swej działalności znakomity. W niektórych niezrównany. Zawarł w swoim charakterze całe bogactwo polskiej duszy, całą bujność polskiego geniuszu¹³.

Stanisław Żółkiewski herbu Lubicz (1547-1620), hetman wielki i kanclerz wielki koronny, był z pewnością najwybitniejszym przedstawicielem swojego rodu, znakomitym dowódcą i charyzmatycznym politykiem. Urodził się w 1547 roku¹⁴ we wsi Turynka pod Lwowem. Jego rodzicami byli Stanisław Żółkiewski i Zofia z Goraja herbu Korczak. Ojciec senior Stanisław nie należał początkowo do najzamożniejszych, ale dzięki gospodarności, pod koniec życia posiadał kilkadziesiąt wsi oraz dwa miasta: Brody i Kuzików. Młody Stanisław uczył się w szkole katedralnej we Lwowie i w odróżnieniu od wielu swoich

¹¹ Tamże, s. 52.

¹² Tamże, s. 63.

¹³ W. Łoziński, *Prawem i lewem*, za: *Hetman Stanisław Żółkiewski. Zapomniany bohater*, redaktor wydania Ł. Majkut, Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka 2015, s. 1.

¹⁴ W. Czarnecki, *Żółkiewscy herbu Lubicz w ziemi chełmskiej do połowy XVI wieku*, [w:] *Historia Żółki, współczesnej Żółkiewki (...)*, praca zbiorowa, Żółkiewka 2013, s. 57.

rówieśników (np. Jana Zamoyskiego), nie podjął później żadnych studiów na zagranicznych uczelniach. Braki w wykształceniu nadrabiał we własnym zakresie, interesował się szczególnie historią i literaturą starożytną.

W 1566 roku został wysłany na dwór Zygmunta Augusta pod opiekę sekretarza królewskiego – Jana Zamoyskiego, z którym połączyła go wieloletnia przyjaźń. Pierwsze doświadczenia bitewne w roku 1567 w pierwszej swojej kampanii wojennej przeciwko zbuntowanym gdańszczanom oraz oblężeniu Gdańska. Wynikiem zaufania Jana Zamoyskiego jest mianowanie w roku 1578 młodego Żółkiewskiego na sekretarza królewskiego, co świadczy o zdobywanym zaufaniu u króla Stefana Batorego.

W roku następnym 1579 uczestniczy z ojcem Stanisławem oraz bratem Mikołajem w wojnie przeciwko Rosji, w której odznaczyli się jako harcownicy w zdobywaniu zamku Sokół. Pod dowództwem Jana Zamoyskiego wzięli udział w zdobywaniu Wieliza.

Rys. 8. Portret Stanisława Żółkiewskiego – malarz nieznan

W trakcie przygotowań do wielkich planów: wyprawy przeciwko Turcji oraz podbojów Rosji 12 XII 1586 roku zmarł król Stefan Batory. Na sejmie koronacyjnym w dniu 19 sierpnia 1587 r. królem został ogłoszony Zygmunt Waza i zasiadł 27 grudnia 1587 r. na polskim tronie. Jednak na rozkaz Zborowskich, 22 lipca 1587 r. królem ogłoszony został również Maksymilian Habsburg.

Po przyjęciu polskiej korony przez Zygmunta III Wazy, dochodzi w styczniu do bitwy w 1588 roku pod Byczyną pomiędzy zwolennikami Zygmunta III Wazy i Maksymiliana Habsburga. Stojący po stronie wybranego króla Zamoyski, Żółkiewski oraz Marek Sobieski, krwawo rozprawili się z przeciwnikiem. W bitwie wyróżnił się oddział dowodzony przez Żółkiewskiego, którego kariera dynamicznie się rozwija. Przy poparciu Jana Zamoyskiego 7 listopada otrzymał buławę hetmana polnego koronnego. W roku 1590 został kasztelanem lwowskim.

Kolejne lata spędzone w niekończących się kampaniach wojennych potwierdzają najwyższe oddanie Żółkiewskiego ojczyźnie. W roku 1595 za zgodą króla Zygmunta III, pod wodzą Zamoyskiego ruszył do Mołdawii w obronie hospodara Arona przed Tatarami. Na wejście wojska polskiego szybko reaguje Chan Gazy II Girej, który wysłał 25 tysięczną armię przeciwko wojskom polskim. 18 października po kilku nieudanych starciach wróg przystąpił do rokowań.

W kolejnym roku w kampanii przeciw zbuntowanym kozakom pod Sołonicą zmusił ich do kapitulacji. W 1600 roku wyprawił się z wojskiem na Wołoszczyznę, przyczyniając się do zwycięstwa Zamoyskiego w bitwie pod Bukową nad Michałem Walecznym. W 1602 roku wziął udział w wojnie polsko-szwedzkiej bijąc wojska szwedzkie w bitwie pod Rewlem. Podobnie jak on Jan Zamoyski, nie był zwolennikiem Zygmunta III Wazy, niemniej, w konflikcie z rokoszami w 1606 roku opowiedział się za królem.

Rys. 9. Wymarsz armii S. Żółkiewskiego spod Smoleńska na Kłuszyn – Mirosław Szeib

Rys. 10. Bitwa pod Cecorą – Witold Piwnicki

W 1608 roku Król Zygmunt III Waza zdecydował się na wojnę z Moskwą. Udział w tej wojnie hetmana Stanisława Żółkiewskiego przeszedł do historii największych zwycięstw polskiego oręża. 22 czerwca 1610 roku spotkały się pułki: Żółkiewskiego, Dunikowskiego, Kazanowskiego i Zborowskiego. Pod Kłuszynem taktyczne mistrzostwo dowódcy polskich wojsk w kilkugodzinnej walce doprowadza do rozbicia wojsk nieprzyjaciela i przejęcia łupów. 27 sierpnia 1610 roku wojska polskie wkroczyły do Moskwy.

Żółkiewski był zasłużonym dowódcą wojskowym, sporą część życia spędził na wyprawach wojennych, broniąc granic Rzeczypospolitej. Spośród bitew, w których brał udział, najslawniejsze są bez wątpienia Kłuszyn i Cecora. W 1618 roku Żółkiewski uzyskał upragnioną buławę wielką koronną i urząd kanclerza. Zaznaczyć należy, że do godności tej doszedł własnymi osiągnięciami, a nie dzięki urodzeniu i majątkowi rodzinnemu. Zginął podczas odwrotu z bitwy pod Cecorą w 1620 roku w wieku 73 lat. W ostatnim liście skiero-

wanym do żony hetman Żółkiewski polecał „*najukochańszej małżonce miłość dla dzieci, pamięć na me zwłoki*” Po śmierci męża Regina wypełniła tę prośbę. Wykupiła jego ciało z rąk wroga i sprowadziła do domu. Zgodnie z jej życzeniem założono miejsce poświęcone pamięci bohatera.

„*Komnaty pałacu w Żółkwi, które kiedyś zamieszkiwał hetman, pozostały nienaruszone, w takim stanie w jakim były za jego życia. Znajdowały się w nim nie tylko rzeczy osobiste, zbroja i broń, ale i buława, ofiarowana mu kiedyś przez papieża, i skrwawione szaty bohatera. Nad skromnym łóżem paliła się bezustannie lampka przed obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, którą to lampę kazała palić wdowa po Żółkiewskim po wykupieniu zwłok męża od Turków*”.¹⁵

Jako regalista, a jednocześnie pierwsza persona Rzeczypospolitej, hetman dysponował olbrzymią fortuną. Nie licząc posiadanych starostw, był właścicielem rozległych dóbr i folwarków w okolicach Brodów i Żółkwi, włości boryspolskiej na Rusi Czerwonej, dóbr koło Winnicy na Braclawszczyźnie.

Rys. 11. Śmierć Stanisława Żółkiewskiego pod Cecorą – Walery Elijasz Radzikowski

*Bo gdy pogańskie siły trudno rozprząc było,
Szczęście bojowe z trupy tam go położyło,
Położyło z żalością strapionej Korony,
Znała bowiem w potrzebach dość znaczne obrony.
I tu dosyć uczynił cnocie znamienitej,
Śmiercią służąc w starości Rzeczypospolitej.
Nie chciał uciec i życia dalszego ratować,
Wolał przy sławie Polski zdrowiem swym darować
I darował z żalością chrześcijaństwa wszego -
A Polska krwawo płacze hetmana godnego”.*
Stanisław Witkowski, „Pobudka”

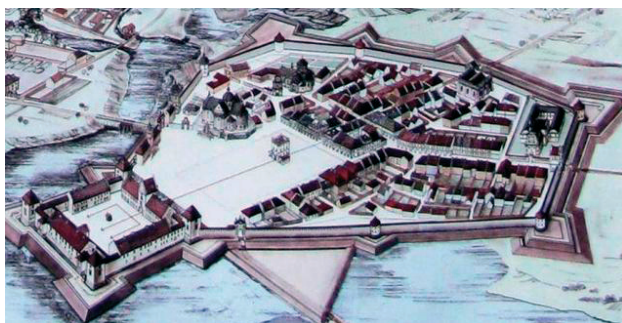
Dochody z nich znacznie przekraczały 100 000 złotych, co stawiało go w czołówce ówczesnej elity władzy Rzeczypospolitej. Fortuna hetmana długo nie pozostała w rękach Żółkiewskich. Po śmierci syna Jana dobra te przeszły w dom Koniecpolskich i Daniłowiczów, a za pośrednictwem wnuczki hetmana, Zofii Teofili Daniłowiczówny, żony kasztelana krakowskiego Jakuba Sobieskiego, matki króla Jana III, w dom Sobieskich.

¹⁵ Z. Wójcik, *Jan Sobieski*, Warszawa 1994, s. 32

5. ”Mała stolica Polski – Żółkiew”

W roku 1515 dziadek Stanisława (późniejszego hetmana) – Mikołaj i jego brat Stanisław w dokumentach właścicielskich po raz pierwszy używają nazwiska rodzowego „Żółkiewscy”. Niedługo później Mikołaj zakupił wioskę Turynkę koło Lwowa i zaczął ją powiększać i umacniać. Działalność sprawnego gospodarzenia kontynuował ojciec hetmana, Stanisław. Po jego śmierci syn, również Stanisław wraz z żoną Reginą, umocnił warownię i stworzył nowoczesne miasto na terenie wsi Winniki. W roku 1603 nowo – powstała osada otrzymała prawa miejskie¹⁶. Miasto nazwano Żółkiew z sentymentu do „gniazda rodzowego” – do dawnej rodowej wsi założyciela.

Autorem założenia urbanistycznego miasta oraz projektantem zamku był Paweł Szczęśliwy. Żółkiew reprezentowała typ prywatnego miasta – twierdzy, charakterystycznego dla niespokojnych terenów wschodniego pogranicza. Potężne mury w kształcie nieregularnego pięcioboku chroniły renesansowe miasto, które otrzymało ortogonalny układ. Integralnym elementem miasta była rozbudowana siedziba właściciela – w Żółkwi był to zamek Żółkiewskich. Ciekawie i nietypowo rozwiązano w Żółkwi rynek: zamiast klasycznych czterech pierzei (jak w miastach średniowiecznych oraz w sporej części miast renesansowych, m.in. w Stanisławowie i Brodach), zaplanowano tylko dwie pełne pierzeje.

Rys. 12. Plan/model miasta Żółkiew (na pierwszym planie Zamek oraz Rynek), źródło: www.historykon.pl

Rys. 13. Sarkofag ze szczątkami śmiertelnymi Hetmana wykupionymi od wroga przez żonę Reginę (krypta grobowa w kościele parafialnym świętego Wawrzyńca), źródło: www.longinus.org.pl

Rys. 14. Żółkiew, rewitalizacja fragmentów miasta. Zamek Żółkiewskich/Sobieskich (wielokrotnie przebudowywany oraz odbudowywany po pożogach wojennych)

Rys. 15. Żółkiew, rewitalizacja fragmentów miasta. Pierzeja rynku z arkadami fot. J. Wrań 2010

¹⁶ J. Petrus, *Żółkiew – miasto idealne*, „Spotkania z zabytkami” nr 11, 2009, s. 4.

Trzecią pierzeję stanowiła kolegiata, czwartą zaś – znajdujący się nieco w oddaleniu zamek. Zarówno w układzie urbanistycznym, jak i architekturze Żółkwi można odnaleźć pewne analogie do Zamościa – z pewnością Stanisław Żółkiewski w jakimś stopniu wzorował się na mieście idealnym, które założył jego przyjaciel Jan Zamoyski.

Oba miasta posiadały rozbudowane fortyfikacje, duże rynki, regularną siatkę zabudowy i siedzibę właściciela. Również oś kompozycyjna przebiegała podobnie w obu przypadkach: od zamku przez rynek. Kolejnym podobieństwem jest wielokulturowość tych ośrodków w obrębie murów przewidziano zarówno kościoły katolickie, jak i synagogi oraz cerkwie. Wiązało to się ze strukturą wyznaniową terenów, na których powstały – mieszaną kultur, religii i języków.

Żółkiew w spadku po Żółkiewskich otrzymał Jan III Sobieski (prawnuk Stanisława hetmana), stała się ona ulubioną rezydencją króla. Król umocnił miasto nowoczesnymi obwarowaniami, przebudował zamek, dekorował też miasto w stylu barokowym, tu przywoził swoje liczne wojenne trofea. Król także odnowił i wyposażył kościół dominikanów, a także współfinansował budowę klasztoru bazylianów i nowej synagogi. Sobieski ogromną atencją darzył znakomitego przodka – hetmana, na zamku w Żółkwi gromadził pamiątki po pradziadku.

6. Ród Zamoyskich

Ród Zamoyskich, pieczętujący się herbem Jelita, początkowo należał do średnio zaможnej szlachty. Zamieszkiwali oni województwo bełskie, w tym dwie wsie: Zamość (nazywany później Starym Zamościem) oraz Wierzbę. Według tradycji, Zamoyscy swoje początki wywodzą od Floriana Szarego, legendarnego uczestnika bitwy pod Płowcami z 1331 roku. Jemu też mają zawdzięczać herb Jelita oraz zawołanie „to mniej boli” – było to nadanie króla Władysława Łokietka w podziękowaniu za bohaterstwo Floriana. Rycerz był bowiem tak ranny, że musiał podtrzymywać wypływające jelita, lecz zapytany przez króla, czy bardzo bołą go te rany, odpowiedział, że mniej go bołą niż zły sąsiad. Tak głosi legenda – w rzeczywistości herb faktycznie pochodzi z II ćwierci XIV wieku, lecz zawołanie zostało dodane później. Zamoyscy posiadali także przy domek rodowy Saryusz, który pochodzi prawdopodobnie od wsi Sarzyn nieopodal Sieradza. Pierwszym (II poł. XV w.) właścicielem wsi Zamość był Tomasz z Łaznina, który przybył w te rejony z województwa łęczyckiego. Jego starszy syn, Florian, był wójtem Krasnego i protoplastą starszej linii ordynackiej, młodszy zaś, Maciej – rotmistrem królewskim oraz protoplastą młodszej linii żyjących obecnie przedstawicieli rodu. Zamoyscy powoli dochodzi do coraz wyższych funkcji publicznych: byli kanonikami krakowskimi, sekretarzami królewskimi, sędziami ziemskimi, podkomorzymi, chorążymi. Stanisław Zamoyski był łowczym i kasztelanem chełmskim oraz starostą bełskim, a także senatorem. Jego żoną była Anna Herburtówna z Miżyńca, a jednym z jego dzieci Jan, późniejszy hetman, twórca Ordynacji Zamojskiej.

7. Jan Sariusz Zamoyski

Jan Sariusz Zamoyski, polski szlachcic herbu Jelita (1542-1605) był jedną z najpotężniejszych osób w Rzeczypospolitej doby renesansu. Wykształcony w Paryżu, Strasburgu i Padwie, piastował najważniejsze stanowiska w kraju; był sekretarzem królewskim (od 1565), podkanclerzem koronnym (od 1576), kanclerzem wielkim koronnym (od 1578) i hetmanem wielkim koronnym Rzeczypospolitej Obojga Narodów (od roku 1581). Był również generalnym starostą krakowskim w latach 1580-1585, starostą bełskim, malbor-

skim, grodeckim, jaworowskim, międzyrzeckim, krzeszowskim, knyszyńskim, tykocińskim i dorpackim. Zamoyski pełnił również rolę doradcy i bliskiego współpracownika królów Zygmunta II Augusta i Stefana Batorego, był także głównym przeciwnikiem sukcesora po Batorym, Zygmunta III Wazy. Ta imponująca lista znakomicie pokazuje, jak potężną i wpływową osobą był Zamoyski.

Rys. 16. Portret Jana Zamoyskiego – malarz nieznan

Zamoyski to także jeden z najbogatszych magnatów swoich czasów, twórca miasta Zamość oraz Ordynacji Zamojskiej. Urodzony jako syn kasztelana chełmskiego, w ciągu swojego życia zdążył bardzo się wzbogacić. Pozostawił swojemu spadkobiercy 11 miast i ponad 200 wsi oraz jako dzierżawca dóbr królewskich 12 miast i 612 wsi. Jego roczny dochód szacowany był na 200 000 złotych.

W 1589 r. w celu utrzymania pozycji rodu i zapobieżenia rozdrobnieniu majątku, utworzył Ordynację Zamojską, którą zarządzało po nim kolejno piętnastu ordynatów i która przetrwała do 1944. Posiadał własne wojsko, w skład którego wchodziło 4000 piechoty (głównie piechoty węgierskiej) oraz 2000 jazdy. Poza licznymi funkcjami politycznymi był także humanistą, mecenasem sztuki, filologiem i mówcą.

Rys. 17. Jan Zamoyski pod Byczyną – kopia zaginionego obrazu Jana Matejki

Wspierał artystów, propagował na ziemiach polskich renesansowe wzorce, czego znakomitą wyrazem jest założony przez niego Zamość, polskie miasto idealne. Jan Zamoyski był spowinowacony ze Stanisławem Żółkiewskim przez jego małżonkę Reginę z Herbutów Żółkiewską. Matką Zamoyskiego była Anna z Herbutów, siostra ojca Krzysztofa – Regina (Regina z Herbutów i Jan Zamoyski byli kuzynami). Zamoyskiego i Żółkiewskiego łączyła piękna przyjaźń i pięknie umieli ze sobą rywalizować – nie wyniszczali się wzajemnie, lecz motywowali. Jan Zamoyski przyjaźnił się również z Markiem Sobieskim, dziadkiem Jana III Sobieskiego.

8. Zamość – perła renesansu

Stanisław Żółkiewski, zakładając miasto Żółkiew, z pewnością wzorował się na powstałym niewiele wcześniej Zamościu, spełnionym marzeniu hetmana Jana Zamoyskiego. Początki tego zrealizowanego miasta idealnego sięgają roku 1579, kiedy to rozpoczęła się budowa miasta; rok później Zamość otrzymał prawa miejskie.

Pierwotnie miasto nosiło nazwę Nowy Zamość, w celu odróżnienia od starej osady Zamość, mieszczącej się na północ od nowopowstałego ośrodka. Wkrótce jednak osada przyjęła nazwę „Stary Zamość”, a Zamościem zostało nowe miasto. Założenie urbanistyczne, czerpiące z renesansowych miast idealnych, zaprojektował Włoch Bernardo Morando (1540-1600). W układzie miasta można zauważyć odniesienia do prac teoretycznych Pietro Cataneo i Giorgio Martiniego, dwóch włoskich urbanistów.

Miasto zamknięte zostało murami w kształcie nieregularnego pięcioboku, wydłużonego w kierunku pałacu-rezydencji Zamojskich. Ulice poprowadzone zostały w układzie szachownicowo-ortogonalnym. Centrum założenia stanowił Rynek Wielki w kształcie kwadratu o wymiarach 100x100m, który uzupełniały dwa mniejsze rynki Solny (handlowy) i Wodny (reprezentacyjny).

Oprócz licznych kamienic na terenie miasta znajdowały się: ratusz (z dobudowanymi w XVIII wieku imponującymi schodami), katedra, kościoły i klasztory reformatów oraz franciszkanów, uczelnia – Akademia Zamojska oraz synagoga.

Rys. 18. Zamość. Stare Miasto z lotu ptaka – dzięki projektowi Zamość miasto UNESCO, Pomnik historii RP produktem polskiej gospodarki nastąpiło wyremontowanie oraz zrekonstruowanie fortecznego krajobrazu zamojskiej twierdzy

Całość założenia otrzymała harmonijny i regularny układ, uruchomiono wówczas także wodociągi i kanały. Powstanie Zamościa było sprawą bezprecedensową. Obecnie renesansowe miasto idealne jest jedną z 16 dzielnic miasta o tej samej nazwie. Zbudowanie prywatnego miasta, w dodatku na surowym korzeniu, wiązało się z ogromnym ryzykiem i jeszcze większymi kosztami.

W chwili obecnej Zamość liczy około 65 tysięcy mieszkańców, jest najważniejszym miastem regionu – Zamojszczyzny, a także znaczącym ośrodkiem kulturalnym, edukacyjnym i kulturalnym – zarówno w skali Zamojszczyzny, a także znaczącym ośrodkiem kulturalnym, edukacyjnym i kulturalnym – zarówno w skali województwa lubelskiego, jak i całej Polski. Nazywane jest „Padwą północy”, „perłą renesansu” i „miastem arkad”.

9. Ród Sobieskich

Za twórcę potęgi rodu Sobieskich uznawany jest Marek Sobieski¹⁷, dziad Jana III – za jego życia ród z Sobieszyna dołączył do grona rodów magnackich. Karierę zawdzięczał on przychylności Stefana Batorego oraz poparciu Jana Zamoyskiego, z którym się przyjaźnił. Syn Marka, Jakub – ojciec przyszłego króla – był z kolei przyjacielem syna Jana, Tomasza. Jakub Sobieski kontynuował polityczną karierę ojca, był kasztelanem bełskim, a pod koniec życia został kasztelanem krakowskim.

Teofila Sobieska, matka Jana III Sobieskiego, była córką Jana Daniłowicza i Zofii z Żółkiewskich, córki słynnego hetmana. Jej ojciec od początku kariery związany był ze Stanisławem Żółkiewskim, z biegiem lat otrzymał kasztelaninę lwowską i województwo ruskie – z pewnością poparcie hetmana miało wpływ na te nadania. Sama Teofila pozostawała pod dużym wpływem babki, Reginy z Herbutów Żółkiewskiej, po której prawdopodobnie odziedziczyła charakter – była odważna i inteligentna, dobrze zarządzała gospodarstwem¹⁸.

W wyniku bezpotomnej śmierci syna hetmana, Jana Żółkiewskiego wszystkie dobra tego rodu odziedziczyła jego siostra Zofia, a po niej – Teofila.

W 1627 roku mężem Teofilii został Jakub Sobieski. Mieli siedmioro dzieci, z czego piątka dożyła wieku dorosłego – Marek, Jan, Zofia, Katarzyna i Anna. Teofila była troskliwą, lecz rozsądną matką; wychowywała dzieci w duchu patriotyzmu i szacunku dla pradziadka po kądzieli – hetmana¹⁹. Przyszły król wczesne dzieciństwo spędził w Olesku z babką i ciotką, młodość – w Żółkwi, która stała się jego ulubioną rezydencją. Również ojciec, Jakub, zajmował się dziećmi z zainteresowaniem i czułością. Sobiescy byli również dobrymi zarządcami i gospodarzami.

10. Jan III Sobieski, Król Polski

Jan III Sobieski herbu Janina (1629-1696) był królem Polski w latach 1674-1696, znakomitym dowódcą, „Lwem Lechistanu”, „Obrońcą wiary”. Wsławił się przede wszystkim zwycięstwem w bitwie pod Wiedniem (1683), którym zatrzymał inwazję Imperium Osmańskiego. Zanim został wybrany na króla piastował liczne ważne stanowiska: był hetmanem wielkim koronnym (od 1668) hetmanem polnym koronnym (od 1666) marszałkiem wielkim koronnym (od 1665), chorążym wielkim koronnym (od 1656), starostą jaworowskim (1644-1664), krasnostawskim, kałuskim (po 1668), stryjskim (po 1660),

¹⁷ A. Skrzypietz, *Teofila z Daniłowiczów Sobieska – „nie białogłowskiego, ale męskiego serca” niewiasta*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, tom II, 2005, s. 32.

¹⁸ Tamże, s.30.

¹⁹ Tamże, s. 39.

gniewskim (1667-1696), barskim (1669-1672), międzyleskim (1673-1696), osieckim (1673-1696) oraz puckim (1678 -1696).

Ród Sobieskich nie należał do potężnych finansowo, jednak dwaj kolejni przodkowie króla zdołali doprowadzić go do tej pozycji i wprowadzić go do grona magnaterii. Jan Sobieski odziedziczył ogromny (choć oczywiście nieporównywalny z fortunami np. Zamoy-skich czy Radziwiłłów) majątek, którego w związku ze śmiercią brata był jedynym (po odliczeniu uposażenia dla siostry) dysponentem. Po ojcu przejął majątki rodowe głównie na Lubelszczyźnie i Rusi Czerwonej, a także kamienicę we Lwowie, z kolei po matce m.in. Olesko. W 1667 r. w związku z aneksją do Rosji ziem wschodnio ukraińskich, utracił posiadane tam dobra, uzyskał jednak za nie od cara odszkodowanie w wysokości 40.000 zł.

Rys. 19. Portret Jana III Sobieskiego – Jan Tricius

Po wygaśnięciu rodu Żółkiewskich przejął ich majątności, w tym m.in. Wołę Gielczewską (późniejszą Wołę Sobieską), Pomorzany (w 1699 r. wyceniane na ogromną sumę 500 000 zł), Zborów i Złoczów na Podolu oraz Błudów na Wołyniu. Majątek ten zdołał znacznie pomnożyć własnymi działaniami. Znaczące wpływy przynosiło mu też pełnienie starostwa jaworowskiego (formalnie od 1647 do nominacji Jakuba - starostwo dziedziczne w rodzie Sobieskich do 1716), krasnostawskiego (od 1653), stryjskiego (od 1660), osieckiego (1673), gniewskiego (od 16 III 1667 do śmierci).

Przejmując władzę królewską, zdołał więc już Jan Sobieski uzyskać status wielkiego magnata. Kariera wojskowa i dokonania wojenne Jana Sobieskiego są imponujące. Pierwszy chrzest bojowy wraz z bratem Markiem przeszedł w roku 1648 dowodząc własnymi chorągwiami husarską i kozacką w bitwie pod Zborowem. W następnym roku 1649 Jan wziął udział w odsieczy Zbaraża (wśród obłożonych przebywał brat Marek).

W randze pułkownika brał udział w roku 1651 w trzy dniowej bitwie pod Beresteczkiem (gdzie jest ranny w głowę). W czerwcu 1652 r. w bitwie pod Batohem jego brat Marek dostał się do niewoli tatarskiej i został zamordowany. Jan przejął po zmarłym bracie starostwo krasnostawskie. W okresie wojny z Rosją walczył w bitwie pod Ochmatowem w 1655 r. z armią rosyjsko-kozacką. Walczył także, pod komendą Jerzego Lubomirskiego, w Wielkopolsce i Prusach Królewskich biorąc udział 7 kwietnia 1656 r. w bitwie pod Warką.

W końcu maja 1656 stanął u boku polskiego króla Jana II Kazimierza, który awansował go 26 maja na chorążego wielkiego koronnego. W kolejnym roku walczył przeciwko wojskom siedmiogrodzkim Jerzego II Rakoczego. W roku 1659 wziął udział kampanii

antyszwedzkiej. W roku następnym wystawił chorągiew pancerną i szwadron dragonii. W 1663 wziął udział w wyprawie na Rosję, w czasie której należał do bliskich doradców króla Jana II Kazimierza. W bitwie pod Sośnicą i Kopyśnikami pobił Rosjan i Kozaków.

Spośród późniejszych jego bitew warto wymienić starcie pod Podhajcami (1667), gdzie odniósł zwycięstwo nad Kozakami i Tatarami oraz wojnę polsko-turecką, w tym wyprawę na czambuły tatarskie (1672) oraz bitwę pod Chocimiem (1673).

Rys. 20. Jan III Sobieski wysyła wiadomość o zwycięstwie papieżowi Innocentemu XI - Jan Matejko

Już jako król, Jan III Sobieski w dniu 12 września 1683 roku został wezwany na pomoc przez cesarza Austrii Leopolda I (wcześniej podpisując dwustronne porozumienie o możliwej pomocy) na odsiecz przeciwko armii osmańskiej. W dniu 12 września 1683 roku, wspianiale dowodząc armią składającą się z wojsk polsko-austriacko-niemieckich, rozgromił oblegającą Wiedeń, stolicę Austrii, armię imperium osmańskiego dowodzoną przez wezyra Kara Mustafę – broniąc wówczas chrześcijańską Europę przed zagrożeniem nacierających „niewiernych”²⁰.

Sobieski był nie tylko wodzem wojennym - zasłynął także jako mecenas kultury. Roztoczył opiekę nad zdolnymi artystami: architektami (Tylmanem z Gameraen i Augustynem Loccim), rzeźbiarzem Andreasem Schlüterem, malarzami (Danielem Schultzem, Jerzym Szymonowiczem – Siemiginowskim) oraz humanistami (m.in. Wybudował pałac w Wilanowie, ufundował kościół kapucynów (jako votum za wiktoryę wiedeńską) i kościół św. Kazimierza (sakramentek) na Nowym Mieście w Warszawie (kolejne votum) oraz Kaplicę Królewską w Gdańsku.

Przebudował również jedną z kamienic na lwowskim rynku. Otoczył opieką miasto Żółkiew, w którym często przebywał – można powiedzieć, że była to czasowa stolica Polski. Sobieski miał szansę stać się właścicielem Zamościa poprzez małżeństwo z Marią Kazimierą d'Arquien de la Grange, wdową po Janie Sobiepanie Zamoyskim, jednak ordynację otrzymała młodsza linia Zamoyskich.

²⁰ D. Kucharska, „Urodzony na bohatera” *Jan III Sobieski w oczach wiedeńskiej slavistki Gerdy Leber-Hagenau*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Germanica 3, 2002. s.127, „W obszernej biografii Jana III Sobieskiego autorka nakreśliła jego portret, barwny portret człowieka, hetmana, króla. Posługując się różnymi metodami (wykorzystała nawet analizę horoskopu rodziny Sobieskich), Hagenau wnikała w psychikę bohatera. Dzięki tym zabiegom ukazała wiele dotąd nikomu nieznanych cech osobowości Sobieskiego na tle epoki, której najważniejszym wydarzeniem była odsiecz Wiednia.”

11. Warsztaty – rewitalizacja ulicy w Żółkiewce – „Pamięć bohaterów tej ziemi”

Odbywające się w czerwcu 2016 roku warsztaty studenckie skupiły się na problemie rewitalizacji ulicy Krótkiej, biegnącej od dworca autobusowego do Ośrodka Kultury Samorządowej – siedziby „Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki”. Grupy projektowe, pod opieką nauczycieli akademickich z Samodzielnej Pracowni Architektonicznej Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej: Kamili Boguszewskiej, Olgi Skoczylas, Piotra Glenia i Karola Krupy, opracowywały wariantowe koncepcje rewitalizacji zadanej przestrzeni. Prace koncepcyjne poprzedziła wizja lokalna oraz analiza materiału merytorycznego, przygotowanego dla uczestników przez prowadzących.

Celem projektu było uporządkowanie przestrzeni ulicy i nadanie jej cech reprezentacyjnych, a także przywrócenie pamięci o bohaterach ziemi chełmskiej oraz chwale polskiego oręża z okresu XVI i XVII wieku. W tym celu zaproponowano utworzenie „ścieżki historycznej pamięci”, która w interesujący i nowatorski sposób przywoła pamięć o rodach Żółkiewskich, Zamoyskich i Sobieskich, jak i wielu bitwach stoczonych przez polską husarię.

Rys. 21. Schemat drogi edukacji „ścieżki historycznej bohaterów tych ziem” – Zaproponowana edukacyjna przestrzeń publiczna miasteczka, (z archiwum J. Wrany).

W opracowywanych koncepcjach skupiono się na uporządkowaniu – rewitalizacji zabudowy istniejącej ulicy (od przystanku autobusowego), przy którym zlokalizowano kilka stoisk (pawilonów) upamiętniających historyczne dzieje tych ziem, z małym placem zabaw dla dzieci – z zabawą na terenowej „grze planszowej” z małą architekturą oraz modeli przestrzennych.

Kolejno wzdłuż ulicy Krótkiej, wyznaczono ważne miejsca bitew (przystanki); „droga poznania”, prowadzona jest dalej poprzez skrzyżowanie z ulicą im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego aż do siedziby Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki”. Proponuje się przebudowę siedziby na obiekt, w którym znajdzie się – miejsce spotkań młodzieży, seminariów, dyskusji historycznych, konferencji dla podniosłych rocznic oraz archiwum potwierdzające wagę i znaczenia nadania ulicy reprezentacyjnej „ścieżki historycznej bohaterów tych ziem”. Dla zachowania odwagi bohaterów w 400. rocznicę tragicznej śmierci hetmana Stanisława Żółkiewskiego pod Cecorą w roku 2020 proponuje się ustawienie symbolicznego współczesnego w formie dynamicznych uniesień pomnika poświęconego trzem bohaterom – na placu przez Ośrodkiem Kultury Samorządowej dla upamiętnienia bohaterów Ziemi Chełmskiej, a także chwały polskiego oręża.

LEGENDA

„Ścieżka historyczna bohaterów tych ziem”.
Odcinek od przystanku autobusowego „Żółkiewka”
do skrzyżowania z ulicą Hetmana Stanisława
Żółkiewskiego

1. Propozycja usytuowania – pomnika symbolu
pamięci, przy skrzyżowaniu z ulicą Hetmana
Stanisława Żółkiewskiego
2. Przystanek – informacja o polach bitewnych
3. Przystanek – Pawilon usługowo – handlowy
4. Przystanek – Pawilon usługowo – handlowy
(z ekspozycją i opisem historycznych wydarzeń)
5. Plac zabaw (terenowa edukacyjna gra planszowa
dla dzieci)
6. Przystanek – Pawilon usługowo-handlowy
(z ilustracją ważnych dat z życia bohaterów)
7. Przystanek „dworzec autobusowy”
8. Plac reprezentacyjny
9. Parking autobusów
10. Oś historycznej ścieżki edukacyjnej
11. Przekięcie z osią ulicy imieniem Hetmana

Rys. 22. Koncepcja zagospodarowania ulicy Krótkiej. (arch. Olga Skoczylas, Kamila Boguszewska z grupą studentów)

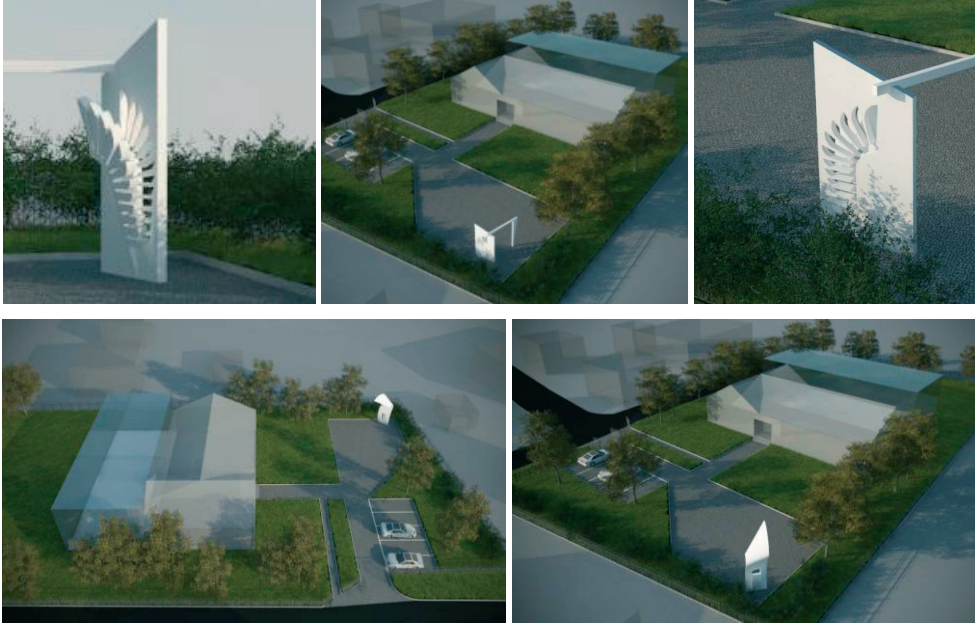
12. Lokalizacja pomnika pamięci przed odnowioną siedzibą „Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki”

Miejsce na pomnik przewidziano na uporządkowanym skwerze przed wejściem do przebudowanej siedziby „Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki”, miejsca pamięci chwały oręża bohaterów ziemi chełmskiej, na przedłużeniu ulicy od dworca autobusowego – początku „ścieżki historycznej pamięci” bitew o wolność oraz trwałej obecności „w pamięci dla potomnych” na ziemi chełmskiej rodów Żółkiewskich, Zamoyskich, Sobieskich. Lokalizacja pomnika ma znaczenie zarówno symboliczne, jak i kompozycyjnie usytuowanego na płycie nieco uniesionej nad istniejący teren, z podkreśleniem miejsca do składania kwiatów podczas uroczystości rocznicowych. Planowany pomnik upamiętniać ma zarówno bohaterów ziemi chełmskiej, jak i chwałę polskiego oręża na Kresach

13. Wnioski

Czasy wielkich bohaterów związanych z ziemią chełmską: Stanisława Żółkiewskiego, Jana Zamoyskiego i Jana III Sobieskiego to okres chwały polskiego oręża i wielu zwycięskich bitew, stoczonych podczas licznych wojen. To okres powstawania nowych miast na ówczesnych kresach, potwierdzających utrwalenie się państwowości w tym regionie. To także czasy triumfu husarii, legendarnej wręcz polskiej formacji wojskowej, cieszącej się zasłużoną sławą.

Koncepcja upamiętnienia tych czasów i bohaterów w ramach ścieżki historycznej w Żółkiewce to nie tylko przywrócenie i podtrzymanie pamięci o nich, lecz także interesujące rozwiązanie kompozycyjne, porządkujące przestrzeń ulicy Krótkiej i podnoszące atrakcyjność całej Żółkiewki.

Rys. 23, 24, 25, 26, 27. Miejsce ustawienia pomnika (symbolicznej współczesnej formy – dwie propozycje) przed siedzibą Regionalnego Towarzystwa Przyjaciół Żółkiewki (wizualizacja), arch. arch. Piotr Gleń oraz Karol Krupa z grupą studentów.

Naszą propozycję rozwiązań zainicjowanych warsztatami – przedstawiliśmy podczas wystąpienia na Konferencji poświęconej Hetmanowi Stanisławowi Żółkiewskiemu 9 października 2016 w Żółkiewce podczas sesji w Gminnej Hali Sportowej w Żółkiewce o godz. 10,30 *Warsztaty studenckie – czerwiec 2016 – powrotem pamięci do bohaterów ziemi chełmskiej*.

Natomiast podczas spotkania z mieszkańcami Żółkiewki w dniu 08.12.2016 podziękowanie za przedstawione podsumowanie pracy koncepcyjnej, rozpoczętej podczas letnich warsztatów:

Propozycji rewitalizacji ulicy Krótkiej od dworca autobusowego – „ścieżki historycznej pamięci” bitew o wolność oraz trwałej obecności „w pamięci dla potomnych” bohaterów z ziemi chełmskiej – rodów Żółkiewskich, Zamoyskich, Sobieskich.

przekazali dla zespołu nauczycieli akademickich Samodzielnej Pracowni Architektonicznej oraz grupy studentów kierunku architektury Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej: a) Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka ul. Krótka 3, b) Pani Anna Podgórska Dyrektor Ośrodka Kultury Samorządowej w Żółkiewce oraz c) Wójt Żółkiewki mgr inż. Jacek Lis.

Literatura

- 1 Herbst S., *Zamość*, Instytut Urbanistyki i Architektury, 1954.
- 2 Czterysta lat Zamościa, praca zbiorowa pod red. J. Kowalczyka, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1983.
- 3 *Hetman Stanisław Żółkiewski. Zapomniany bohater*, redaktor wydania Ł. Majkut, Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka 2015.

- 4 *Historia Żółkwi, współczesnej Żółkiewki w powiecie Krasnostawskim*, praca zbiorowa, redaktor wydania B. Kielbasa, Regionalne Towarzystwo Przyjaciół Żółkiewki, Żółkiewka 2013.
- 5 Kucharska D., „*Urodzony na bohatera*”. Jan III Sobieski w oczach Wiedeńskiej slawistki Gerdy Leber Hagenau, „*Acta Universitatis Lodzianis*”, Folia Germanica 3, 2002.
- 6 Paszkowski Z., *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyką współczesną*, TaiWPN Universitas, Kraków 2011.
- 7 Petrus J., *Żółkiew – miasto idealne*, „Spotkania z zabytkami” nr 11, 2009.
- 8 Prochaska A., *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1927.
- 9 Przegon W., *Zamość światowym dziedzictwem kultury*, Zamość 1995.
- 10 Skrzypietz A., *Teofila z Daniłowiczów Sobieska – „nie białogłowskiego, ale męskiego serca” niewiasta*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny, tom II, 2005.
- 11 Staszic S., *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1926.
- 12 Ternes J. *Przyczynki do genealogii Żółkiewskich w XVI w.* „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, tom IV, Lublin 2012.
- 13 Urbaniak V., *Zamoyszczycy bez Zamoyskiego*, „Przegląd historyczny” 63/3. MNiSW 1992.
- 14 Witusik, A., *O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej*, Lublin 1978.
- 15 Wójcik Z., *Jan Sobieski*, Warszawa 1983.
- 16 Wójcik Z., *Sobieski – polityk i mąż stanu*, „Studia Wilanowskie”, t. III/IV, Warszawa 1978.
- 17 Wrana J., Jarocka-Mikrut A., Gleń P., *Historical reenactment szansą popularyzującą zabudowań Zamościa. Odtwórstwo historyczne na przykładzie Zamojskiego Bractwa Rycerskiego*, rozdział w monografii *Nauczanie i popularyzacja ochrony dziedzictwa*, praca zbiorowa pod red. B. Szymygina, PKN ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa 2014.
- 18 Wrana J., Fitta A., *Trudne dziedzictwo wielokulturowości. Zamość i Lubartów – dwa przykłady z Lubelszczyzny*, „Przeźreń i Forma”, Czasopismo Naukowo-Dydaktyczne PAN o/Gdańsk, 2014 „Rewitalizacja małych miast”, nr 23, Szczecin 2014.
- 19 Wrana J., *Synergia w nieidealnym „mieście idealnym” – próby integrowania Zamościa*, Wydawnictwo „Budownictwo i Architektura” nr 16(1)/2017, Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury, 2017.
- 20 Wrana J., Fitta-Spelina A., *A renaissance town of Zamość – convenient for residents, attractive for tourists. A carried project of old town fortification restoration. Renesansowe miasto Zamość – wygodne dla mieszkańców, atrakcyjne dla turystów. Zrealizowany projekt renowacji fortyfikacji staromiejskich*, Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications, The State School of Higher Education in Chelm, Lviv Polytechnic National University, Chelm – Lviv 2016.
- 21 ZAMOŚĆ. Twierdza otwarta. Open fortress. Zamość miasto UNESCO, Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki, Miasto Zamość, 2015.

Student workshops – June 2016 – back to the memory of heroes of Chelm district

Jan Wrana

*Independent Architectural Lab, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: j.wrana@pollub.pl*

Abstract: At the invitation of the Regional Association of the Żółkiewka Friends to participate in the preparations of the celebration of the upcoming 400th anniversary of the heroic death of Stanisław Żółkiewski, the Grand Hetman and Crown Chancellor in the Czeremcha battle in 1620, the Academic Workshops were organised as part of the series “Synergy

in Architecture” between 16th and 19th June. The initiator of the invitation was Prof. D.Sc. PhD. Eng. Andrzej Wac-Włodarczyk, prorector for Student Matters of the University of Technology in Lublin. The workshops, organised by the Independent Architectural Lab in cooperation with the Foundation of the Development of the University of Technology in Lublin, involving a group of students under the supervision of the tutors of the Faculty of Civil Engineering and Architecture, were the return of the memory to the heroes of the “Chełm’s land”: Stanisław Żółkiewski, Jan Zamoyski, Jan III Sobieski.²¹

Keywords: Żółkiewka, Żółkiewscy, Stanisław Żółkiewski, Żółkiew, Zamoyscy, Jan Sariusz Zamoyski, Zamość, Sobiescy, Jan III Sobieski „born to be a hero”.

²¹ Independent Architectural Lab – research and education unit within the structure of the Faculty of the Civil Engineering and Architecture of the Lublin University of Technology, established in 2008 by PhD. Eng. Arch. Jan Wrana.